

U posljednjem radu knjige, koji ima naslov »Azopova kći Kerkira na Korčuli«, Katičić je pokazao da je predaja kako je Korčula dobila ime po nimfi Kerkiri, Posejdonovoj izabranici, zabilježena samo kod Apolonija Rodanina, dok su svi drugi antički autori pod imenom Korkire mislili na Krk.

Na kraju ovog kratkog osvrtu na knjigu R. Katičića »Illyricum mithologicum« možemo istaknuti da se radi o vrlo vrijednom djelu koje otkriva dosad nepoznate činjenice iz antičke prošlosti naših krajeva te da s punim pravom zaslužuje veću pažnju naše javnosti.

Zlatko Kudelić

PAVO ŽIVKOVIĆ, Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. stoljeća (Dolazak, razvoj i nestajanje Hrvata katolika na tim prostorima), Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Sarajevo-Mostar, 1996., 260 str.

Knjiga P. Živkovića, profesora zadarskog Filozofskog fakulteta pod naslovom »Etnička i vjerska povijest Bosne, Slavonije i Srijema do konca XVII. stoljeća«, koja je objavljena 1996. godine, bavi se pitanjem etničkih i vjerskih promjena koje su se zbile na području Srijema, Slavonije i Bosne pod turskom vlašću do kraja XVII. stoljeća. U predgovoru knjige autor je istaknuo da je htio odgovoriti na pitanje što se dogodilo sa hrvatskim pučanstvom i katolicima u Bosni, Slavoniji i Srijemu, jer je na tim prostorima, po Živkoviću, poslije svakog rata bilo sve manje Hrvata, a sve više pripadnika drugih konfesionalnih i etničkih grupa. Živković je, polazeći od teze da su spomenuta područja bila tijekom srednjeg vijeka naseljena hrvatskim pučanstvom koje je bilo katoličke vjeroispovijesti ili bogumilsko, istaknuo da je mnogo katolika na spomenutim područjima u vrijeme turske ekspanzije prešlo na islam ili bilo izloženo pritiscima Pravoslavne crkve i njenih predstavnika koji su uživali tursku podršku. Spomenuo je i značajnu prisutnost kalvinista u Slavoniji i Srijemu tijekom turske vladavine.

Govoreći o prilikama u Bosni, Slavoniji i Srijemu do dolaska Turaka, autor je istaknuo da je u BiH postojalo devet biskupija u srednjem vijeku, a da su bosanske biskupije mogle biti podređene samo Splitskoj ili Dubrovačkoj biskupiji, a da su poslije bile podređene Kaločkoj nadbiskupiji. Sve do dolaska Turaka BiH, Slavonija i Srijem bili su katoličke zemlje, tvrdi autor, u kojima su živjeli Hrvati sve do Drine, dok su u Slavoniji boravili i Nijemci i Mađari. Prvi podaci koji govore o prisutnosti pravoslavnih pojavljuju se sredinom XV. stoljeća, kad su pravoslavni Vlasi došli s turskim osvajačima. Kao prvi dokaz prisutnosti pravoslavlja u BiH Živković je istaknuo spominjanje manastira Žitomislića 1454. godine, a upozorio je i na činjenicu da su se tek u XVI. stoljeću više raširili pravoslavni manastiri, iako su srpski crkveni povjesničari redovito dokazivali da pravoslavni manastiri po BiH vuku porijeklo od Nemanjića. I turski izvori su potvrdili činjenicu da do dolaska Turaka nije bilo pravoslavnih u BiH, ističe Živković, navodeći podatak da je turski sultan Mehmed II sam zabilježio da u Bosni nije bilo drugih bogomolja u trenutku kad je pala pod Turke osim katoličkih.

Pojava turskih osvajača značila je i velike selidbe pučanstva prema sjeveru. Po Živkoviću u najvećoj su se mjeri selili Hrvati da bi sačuvali vjeru i izbjegli zarobljavanje, a Osmanlije su na njihova područja naseljavali pravoslavne Vlahe. Katoličko se hrvatsko

pučanstvo, po autoru, selilo u Srijem i Slavoniju, što je mijenjalo etničku i vjersku sliku Bosne. Muslimansko se pučanstvo naseljavalo po gradovima, katolici su ostajali na selima, a pravoslavno je pučanstvo boravilo na područjima gdje je bilo pašnjaka zbog nomadskog načina života. Kad su u XVI. stoljeću nastavljeni turska osvajanja, promijenila se i etnička slika Slavonije i Srijema, a u pokušajima nasilne islamizacije naročito je bio djelotvoran sultan Sulejman Veličanstveni, istaknuo je Živković.

Što se tiče područja Slavonije i Srijema, autor je ukazao na to da je s iseljavanjem starosjedilaca katolika počelo naseljavanje muslimana i pravoslavnih Vlaha. Razlozi prijelaza na islam bile su privilegije koje su uživali muslimani pod turskom vlašću. Islamizirani seljaci plaćali su razmjerno mali porez, a plemićke obitelji su ili pobjegle pred Turcima ili su same brzo islamizirane. Katoličke crkve i samostani brzo su propadali jer ih Turci, ako ih nisu uništili, nisu dopuštali obnavljati. Katolici su morali pred sudovima dokazivati da imaju pravo koristiti određene crkve koje su age nastojali prisvojiti.

Preostalo katoličko pučanstvo u Slavoniji i Srijemu bilo je izloženo nastojanjima pravoslavnih i kalvina da ih podvrgnu svojoj crkvenoj vlasti, koju su Turci podržavali. Živković je napomenuo kako se razlog ovakvog postupanja turskih vlasti treba tražiti u činjenici da su Osmanlije rimskog papu doživljavali kao pokretača ratova protiv Turaka da bi se katoličanstvo cvratilo u zemlje koje su osvojili. Teški progoni katolika zabilježeni u Slavoniji krajem XVI. stoljeća, u Srijemu su se zbivali 1635 – 1644., a najžešći progon dogodio se 1664. godine. Po Srijemu i Slavoniji bili su rašireni kalvini i arijanci, o kojima je Živković napomenuo da su zajedno katolike optuživali kod turskih vlasti kao habsburške uhode. Dio katoličkog svećenstva prihvatio je kalvinizam, a 1550. godine, tijekom vjerskih borbi, kalvini su spalili samostane oko Đakova, Vočina i Lukova i rastjerali franjevce.

I tijekom XVII. stoljeća kalvini su uspješno djelovali u Slavoniji i Srijemu, pa su u Tordincima utemeljili najaktivnije središte njihove djelatnosti. Masovnije vraćanje kalvina u katoličanstvo nastupilo je nakon oslobođenja Slavonije od Turaka, no u XVII. je stoljeću nestalo katolika u Srijemskim Karlovcima, Rumi, Mitrovici i mnogim okolnim selima, jer je pučanstvo primilo pravoslavlje, kao i na području Fruške gore i okolice. Živković navodi da je u Osijeku početkom XVII. stoljeća bilo 7 katoličkih obitelji, u Đakovu 25, Vukovaru 5, a Dalj je imao 6 kalvinskih obitelji, a ostale su bile muslimanske ili pravoslavne.

Posebno je pitanje, po autoru, bio odnos između katolika i Pravoslavne crkve. Turskim zaposjedanjem sjeveroistočne Bosne franjevci su napuštali samostane i župe i odlazili preko Save zajedno s pukom. Prelasci na pravoslavlje imali su dva razloga: kao prvo, mješoviti brakovi izazivali su kod turskih sudova podrugljivost i smijeh, između katolika i pravoslavnih mržnju, a kao drugo, nije bilo katoličkih crkava ni svećenstva. Prelasci na pravoslavlje bili su brojniji u Srijemu i Slavoniji, naveo je Živković, nego u Bosni, gdje je bila jača islamizacija.

Odnosi katolika i pravoslavnih bili su zategnuti, jer je Pravoslavna crkva nastojala podvrgnuti pod jurisdikciju i katolike preko poreza, što su oni odbijali pozivajući se na sultanske isprave. Prvi se podaci o sukobu franjevaca i Pravoslavne crkve spominju već 1488. godine, kad je fermanom sultan odredio da katolici, starosjedoci zborničkog sandžakata, ne trebaju plaćati crkvene pristojbe koje su bile određene pravoslavnima kao novopridošlom pučanstvu. No, tijekom XVI. i XVII. stoljeća katolici su stalno morali tražiti zaštitu od turskih vlasti protiv namjera Pravoslavne crkve da ih stavi pod jurisdikciju. Posljedica ovog pritiska koji su turske vlasti tolerirale bilo je prihvaćanje pravoslavlja bez obzira na zaštitu koju su sultani obećavali u fermanima. Živković je iznio broj od 20.000 – 30.000 katolika koji su do 1528/29. u sjeveroistočnoj Bosni prešli na pravoslavlje.

Uvođenje novog, gregorijanskog kalendara, bio je dodatni motiv koji je pogoršao prilike među katolicima. Dio katoličkog življa, kao i pravoslavni, istaknuo je Živković,

držali su promjenu kalendara herezom ili otpadništvom od prave vjere. Franjevci su čak doživljavali fizičke napade prilikom pokušaja uvođenja gregorijanskog kalendara. Razlozi negativnih reakcija ležali su i u činjenici da su npr. Veliku Gospu u Olovu štovali i katolici i Turci i pravoslavni, a novi je kalendar prihvaćen stoga što je Gospa izazvala čudo na dan slavlja po novom kalendaru!

Druga je polovica XVII. stoljeća donijela pogoršanje položaja katolika jer su pravoslavni pojačali pritiske, a najteži trenuci su nastali izbijanjem Bečkog rata. Tijekom Kandijskog rata bilo je mnogo prijelaza na islam, a stanje se pogoršalo i sukobom među franjevcima oko izbora biskupa nakon smrti biskupa Maravića. Franjevci tuzlansko-slavonskog kraja bojkotirali su izbor fra Franje Miletića iz Banja Luke, koji je izabran na kapitulaciju u Fojnici, a imao je i podršku Rima.

U bečkom je ratu došlo do velikih migracija pučanstva, a Živković je naveo da je iz Pounja i bosanske Posavine nestalo oko 50.000 katolika. Bosnom je harala kuga 1686. godine, a pobjede kršćanskih vojski dodatno su izazivale krvave odmazde Turaka nad svećenstvom. Pohod Eugena Savojskog kao posljedicu je imao bježanje mnogih katolika iz Bosne. Živković je istaknuo da su u vojnim djelovanjima sudjelovali i franjevci, a jedini cilj Eugena Savojskog bio je izvesti što više katolika Hrvata u opustjele krajeve Slavonije i oslabiti tursku moć. Položaj bosanskih franjevac još je više time otežan, a broj katolika spao je na 30.000 duša. Još je gore stanje bilo u istočnoj Hercegovini, gdje je ostalo samo 2.200 katolika na području čitave Trebinjske biskupije. S druge strane, procjenjuje se da je nakon Karlovačkog mira u BiH došlo više od 100.000 muslimana, a mnogo katolika napustilo je to područje.

Prostor između Drave, Save, Dunava i Illove naselili su katolici i pravoslavni koji su došli s Arsenijem III Crnojevićem. Po Živkoviću je Bečki rat smanjio broj Hrvata u Srijemu, gdje se naselilo srpsko pučanstvo. Posljedice bečkog rata za katolike u Bosni najbolje su se vidjele u činjenici da su 1708. godine u Bosni bila samo 3 samostana i 26 svećenika! Stanje se počelo popravljati tek nakon Požarevačkog i Beogradskog mira kad su se u sjeverne krajeve Bosne i dolinu rijeke Bosne počeli vraćati katolici i njihovo svećenstvo, dok su drugi krajevi zamrli.

Završavajući knjigu, P. Živković je istaknuo da su migracije katolika prema zapadu i sjeveru bile posljedica ratnih zbivanja i postupaka Osmanlija prema pučanstvu katoličke konfesije. Najdrastičnije je promjene izazvao Bečki rat, istaknuo je autor, i postavio pitanje zbog čega je došlo do napuštanja ognjišta Hrvata u BiH. Dio odgovora autor je vidio u vjerskom odgoju Katoličke crkve koja govori o praštanju neprijatelju, ali je napomenuo da su na području BiH sve tri konfesije i dva svijeta, istočni i zapadni, nastojali pronaći prostor za sebe. Po Živkovićevom mišljenju, na temelju povijesnih iskustava Hrvati bi u BiH trebali doživjeti svojevrsnu renesansu u kulturnom, vjerskom i etičkom pogledu.

Knjiga P. Živkovića posvećena vjerskim i etničkim promjenama na području Bosne, Slavonije i Srijema može se držati vrijednim doprinosom proučavanju prošlosti hrvatskog naroda u ranijim stoljećima te će olakšati daljnja istraživanja drugim istraživačima spomenute problematike.

Zlatko Kudelić